

ŞAMIL ISMAYILOV
Sumqayıt Dövlət Universiteti
e-mail: Xuraman.20@mail.ru

XARİCDƏ ALİ TƏHSİL ALMANİN NORMATİV-HÜQUQİ BAZASI: DÖVLƏT PROQRAMLARI VƏ GƏNCLƏRİN SEÇİM QAYDALARI

Açar sözlər: Xalq maarifi, ADC, Təhsil Nazirliyi, Prezident

Ключевые слова: Народное образование, Азербайджанская Демократическая Республика, Министерство Образования, Президент

The key words: People Enlightenment, Azerbaijan Democratic Republic, Ministry of education, President

Dünya ölkələrinin təhsil tarixi ilə bağlı faktlar təsdiq edir ki, cəmiyyətin ahəngdar inkişafı, onun intellektual potensialının formalaşması və maddi sərvətlərin insan kapitalına çevrilməsində təhsil, xüsusilə ali təhsil böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dünyanın ən məşhur universitetlərinin müvafiq göstəricilərindən bəlli olur ki, ayrı-ayrı görkəmli dövlət, hökumət xadimləri, elm və texnika üzrə tanınmış mütəxəssislər məhz həmin tədris müəssisələrində qazandıqları bilik, bacarıq və praktik qabiliyyətlərinə görə ölkələrinin ictimai-siyasi, elmi-mədəni həyatında fəal mövqə tutublar.

Məhz bu tarixi təcrübə faktlarını müşahidə edənlər ADC zamanında xalq maarifi sahəsində görüləcək işləri planlaşdırarkən ilk növbədə müstəqillik qazanmış respublikada ali təhsilli kadr hazırlayacaq maarif müəssisəsi yaradılmasını vacib bilməşdilər.

Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixinin araşdırıcılarının – Ə.Seyidov, M.Muradxanov, H.Əhmədov, F.Seyidov, F.Rüstəmov, H.Əhmədov, I.Isayev, Ə.Yəqubi və b. əsərlərində faktlarla təsdiq olunmuşdur:

- tarix boyu Azərbaycanda da təhsil sistemi yaradılması, inkişafı və təkmilləşdirilməsinə həmişə diqqət yetirilib;

- imkanlı ailələr öz övladlarının çar Rusiyası hüduqlarında və ya xarici ölkələrdə olan nüfuzlu ali məktəblərdə ali təhsil almalarına maraqlı olublar.

Azərbaycanlı şəxslər Rusiyanın Moskva, Sankt-Peterburq, Kiyev, Odessa, Avropanın Paris, London, Berlin, Roma və digər şəhərlərindəki məşhur ali məktəblərdə təhsil alıblar. Lakin bu kadrların sayı kafi olmamışdır. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra ölkədə ali təhsil müəssisəsi yaradılması reallaşdırılıb. Təbii ki, yeni müstəqillik qazanan Azərbaycanın xalq təsərrüfatının ali təhsilli mütəxəssislərə olan ehtiyacını bu ali məktəb tam ödəyə bilməzdi. Odur ki, ADC azərbaycanlı gənclərin xaricdə təhsil almaları üçün xüsusi plan hazırlayıb həyata keçirməyə başlamışdı.

ADC-nin süqutundan sonra müttəfiq respublikaya çevrilən Azərbaycanda ali təhsil şəbəkəsi, ali məktəblərin tədris-maddi bazası yaradılmış, tədris-metodik işlər genişləndirilmiş, yeni-yeni ixtisaslar üzrə şöbə və fakültələr fəaliyyətə başlamışdır. Bununla belə ali təhsilli kadr hazırlayan daha nüfuzlu xarici ali məktəblərdə mütəxəssis hazırlanması zəruri tələb kimi qarşıya çıxmışdır. Beləliklə, Sovet hakimiyyətinin müxtəlif mərhələlərində Azərbaycan vətəndaşlarının xaricdə təhsili sahəsində hələ 30-40-cı, 50-60-cı illərdə müəyyən addımlar atılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının dünya standartlarına uyğun ali təhsilli kadrlara olan ehtiyacı müdriklə duyub dərk edən Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi Heydər Əliyevin təşəbbüsü, rəhbərliyi və köməyi ilə 1970-1983-cü illərdə azərbaycanlı gənclər keçmiş İttifaqın ən nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərildilər. Beləliklə, Azərbaycanın bu günü üçün yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlanması təmin olunub.

Sonrakı dövrdə bu istiqamətdə elə ciddi uğurlar əldə olunmamış, 1991-1993-cü illərdə, ümumiyyətlə ölkədə təhsilin bütün pillələrində geriləmə, aşınma baş vermişdir.

Azərbaycanda müstəqillik bərpa olunduqdan sonra yaranmış böhranı aradan qaldıran ulu öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə ikinci qayıdışından sonra gənclərin xaricdə təhsil alma məsələsinə yeni tələblər baxımından yanaşmışdır. Bu dəfə ümummillə lider bu məsələni dünya miqyasında ali məktəblərdə təhsil müstəvisinə çıxarmaqla tarixdə yeni mərhələ başlamışdır.

Təhsil sahəsində İslahat Proqramını qəbul edən Azərbaycanda ali təhsilin inkişafı mühüm vəzifə kimi dəyərləndirildi.

Qloballaşma, İntellekt, Kompüter əsri kimi səciyyələndirilən, dəyərləndirilən XXI yüzillikdə təhsilin çox böyük və əhəmiyyətli rolu vardır: «Cəmiyyətin ahəngdar inkişafında, onun intellektual potensialının formalaşdırılmasında, maddi sərvətlərin insan kapitalına çevrilməsində ali təhsilin müstəsna əhəmiyyət kəsb etməsi danılmazdır. Sürəkli dəyişikliklərin baş verdiyi hazırkı vaxtda məhz ali təhsil sosial-iqtisadi və mədəni sahələrdə davamlı inkişafa təkan verən real qüvvə hesab edilir». (1, c.48)

Ümumavropa təhsil məkanına qovuşmaq kursu götürülən Azərbaycanda ali təhsil sahəsində də ciddi keyfiyyət və struktur dəyişiklikləri aparılmaqdadır.

Bununla yanaşı ölkəmizdə xaricdə təhsil məsələsi də gündəmdə duran vacib bir işdir. Bu proses beynəlxalq əlaqələrin yaradılması yolu ilə reallaşdırılır. «Hazırda 18 ölkənin təhsil nazirlikləri ilə rəsmi əməkdaşlıq əlaqələri mövcuddur... Təhsil Nazirliyi dünyanın 30-dək dövlətilə təhsil əlaqələri yaratmış, ayrı-ayrı ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla 47 saziş və protokol imzalamış, 20-dən artıq beynəlxalq təşkilatla ümumilikdə 70-dən çox birgə layihə və proqramlar həyata keçirir» (2, c.517).

Statistikadan bəlli olur ki, indi dünyanın müxtəlif ölkələrinin ali məktəblərində 4000 nəfər azərbaycanlı təhsil alır. Böyük bir qismi Türkiyə, Rusiya, Çin və Misirdə oxuyan gənclər iki xətlə təhsil alırlar. Bunlardan 895 nəfəri 2008-ci ildə dövlət xətt ilə oxumuşdur.

Xarici ölkələrdə dövlət xətti ilə təhsil alan tələbələrin təhsil aldıkları ixtisaslar əsasən aşağıdakıları əhatə etmişdir:

1. Bakalavr pilləsi üzrə: hüquq, beynəlxalq münasibətlər, iqtisadiyyat, maliyyə, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, menecment, ticarət, müalicə işi, genetik, tibbi biokimya, pediatriya, stomatologiya, əczaçılıq, politologiya, psixologiya, dövlət idarəçiliyi, əməyin iqtisadiyyatı, sənaye əlaqələri, Çin dili və ədəbiyyatı, yapon dili və ədəbiyyatı, ərəb dili və ədəbiyyatı, rumın dili, türk dili və ədəbiyyatı, jurnalistika, kimya mühəndisliyi, tədris idarəçiliyi, baytarlıq, süd məhsullarının texnologiyası, zootexnik, radio və televiziya, dəri texnologiyası, elektronika, qida texnologiyası, tekstil mühəndisliyi, turizm və mehmanxana, kimya, coğrafiya, riyaziyyat, fizika, statistika, standartlaşma və sertifikatlaşma, islam elmləri, tətbiqi riyaziyyat, kompüter mühəndisliyi, biotexniki və tibbi aparat sistemləri, kimyəvi texnologiya və biotexnologiya, dəniz-neft və qaz qurğuları, yanacaq energetika komplekslərinin iqtisadiyyatı və idarə olunması, iqtisadi informasiya sistemləri, cihazqayırma, avtomobil və traktor qayırma, aviasiya mühərrikləri və energetika qurğuları, avtomatika və hesablama texnikası, sosiologiya, üzvi boyaların kimyəvi texnologiyası, materialların bədii işlənməsinin texnologiyası, məhsulun keyfiyyətinə nəzarət və menecment, bərpaçılıq, memarlıq və s.

2. Magistratura pilləsi üzrə: maliyyə və kredit, biznesin təşkili və idarəetmə, fəlsəfə, beynəlxalq münasibətlər, beynəlxalq hüquq, hüquq, hüquq və sosial elmlər, əmtəə bazarında kommersiya fəaliyyəti, qeyri-ərzaq mallarının əmtəəşünaslığı, geyim üzrə dizayner, mühasibat və statistika, menecment, inzibati idarəetmə, iqtisadi nəzəriyyə, idarəetmə, əmtəəşünaslıq, müalicə işi, cərrahiyyə, kardiocərrahiyyə, meteorologiya, ilahiyyat və s.

3. Doktorantura pilləsi üzrə: türk dili və ədəbiyyatı, çağdaş türk dilləri və ədəbiyyatı, jurnalistika, hüquq, beynəlxalq münasibətlər, standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma, ümumi cərrahiyyə, qeyri-ərzaq və s.

2007-ci ildə proqram çərçivəsində 44 nəfər – Fransa (13 nəfər), Niderland (2 nəfər), Almaniya (3), ABŞ (3 nəfər), Türkiyə (4 nəfər), Rusiya (9 nəfər), Böyük Britaniya (6 nəfər), Çexiya, Yaponiya, İspaniya üzrə 1 nəfər azərbaycanlı təhsil almışdır.

2008-ci ildə bu rəqəm 155-ə qalxmış, 14 xarici ölkədə, o cümlədən Avstriya, Avstraliya, Belçika, Cənubi Koreya, İsveç, Kanada, Niderlandda azərbaycanlılar təhsil almışlar.

Azərbaycanlı gənclər Amerikanın Harvard, Kolumbiya, Böyük Britaniya, Almaniya, Fransa, Yaponiya və digər ölkələrin ali məktəblərində respublika üçün çox vacib olan ixtisaslara yiyələnirlər. ABŞ-ın Dövlət Departamenti, Fransanın KNOUS, Almaniyanın Akademik Mübadilə Xidməti (DAAD) təşkilatları ilə müqavilələr imzalanmışdır.

Artıq Azərbaycanda təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələr milli marağa və mənafeyə uyğun qurulmuşdur. Beynəlxalq əməkdaşlığa əsasən təhsillə bağlı ölkələrarası işlər birgə tədbirlər şəklində reallaşdırılır; təhsil sahəsində proqram və layihələr beynəlxalq səviyyədə reallaşdırılır və bu işdə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa üstünlük verilir; beynəlxalq əməkdaşlıq şagird, tələbə mübadiləsi, müəllimlərin ixtisasının artırılması, stajkeçmə formalarında həyata keçirilir.

Mətbuat materiallarında beynəlxalq əməkdaşlığın daha başqa istiqamətləri aşağıdakı məzmununda formalaşdırılmışdır:

- müxtəlif təhsil mübadilə proqramlarını həyata keçirən təşkilat və digər donor qurumların təqaüdləri hesabına xaricdə təhsil;

- dövlət xətti ilə, yeni təhsil sahəsində əməkdaşlıq haqqında ikitərəfli razılaşmalar əsasında Azərbaycan vətəndaşları üçün ayrılan təqaüdlər hesabına həyata keçirilən xaricdə təhsil;

- təsdiq olunmuş Dövlət Proqramına əsasən azərbaycanlı tələbələrin xaricdə təhsili;

- əcnəbi tələbələrin Azərbaycanın ali məktəblərində təhsili.

Təhsil sahəsində əlaqələrin qurulması prinsipial əhəmiyyət daşıyır. Belə ki:

- bu əlaqələr digər ölkələrlə təcrübə mübadiləsinə və ümumilikdə ölkədə təhsilin inkişafına zəmin yaradır;

- dünya təcrübəsində istifadə olunan yeni texnologiyaların, təlim strategiyalarının, innovasiyaların tətbiqinə şərait yaradır;

- beynəlxalq proqram və layihələrin Azərbaycanda reallaşdırılmasına, eləcə də təhsil sektoruna investisiya cəlbinə imkan verir;

- insan potensialının inkişafına, kadrların davamlı təkmilləşdirilməsinə, beynəlxalq təlim təcrübələrinin tətbiqinə geniş imkanlar açır;

- tələbə, müəllim mübadiləsinə şərait yaradır;

- ölkədə təhsilin keyfiyyət səviyyəsinin digər inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisəsinə imkan verir;

- Azərbaycan təhsilinin beynəlxalq təhsil məkanına uğurlu inteqrasiyasına, rəqabətqabiliyyətli təhsil sisteminin formalaşmasına gətirib çıxarır;

- beynəlxalq aləmdə ölkənin daha yaxşı tanınmasına və müsbət imicinin formalaşmasına kömək edir. (3)

Ortaya sual çıxır: Sovet hakimiyyəti illərində keçmiş SSRİ respublikalarının ən nüfuzlu ali məktəblərində də kadrlar hazırlanırdımı? Ayrı-ayrı işlərin statistikasını göstərir ki, o dövrdə də göstəricilər kafi qədər böyük olmuşdur. Başlıca fərq nədə idi?

Təhsil naziri Misir Mərdanov bunu belə ümumiləşdirmişdir:

Sovet hökuməti dövründə «bütövlükdə təhsil, həmçinin ali təhsil sovet qayda-qanunlarına, kommunist ideologiyasına əsasən idarə olunurdu. ...təhsillə bağlı bütün normativ-hüquqi sənədlər bir mərkəzdə – Moskvada hazırlanaraq SSRİ Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyi tərəfindən müttəfiq respublikalara göndərilirdi». (3)

Deməli, mərkəzləşdirilmiş qaydada hazırlanılan normativ-hüquqi sənədlərdə milli respublikaların iqtisadi, mədəni və sosial xüsusiyyətləri nəzərə alınmırdı.

Beləliklə, təhsil sahəsində müşahidə olunan problemlərdən biri normativ-hüquqi bazanın yaradılmaması idi.

Bu istiqamətdə ötən əsrin 90-cı illərinin ortalarında başlanılan fəaliyyət motivləri təhsil sahəsində islahat proqramında vahid sənəddə ümumiləşdirilərək dəqiqləşdirildi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 13 iyun 2000-ci il tarixdə imzaladığı «Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında» Fərman təhsilin məzmununda köklü dəyişikliklərin aparılmasına, kadr hazırlığı strukturunun və təhsil müəssisələri şəbəkəsinin təkmilləşdirilməsinə təkan verdi.

Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar başlanması bütün pillələrdə normativ-hüquqi aktların hazırlanmasını zəruriləşdirdi. Nəticədə 1998-2000-ci illərdə çoxlu sayda rəqləməntləşdirici normativ sənədlər hazırlandı. Bu sənədlər sırasında ali təhsil üzrə müvafiq aktların olması həmin sahəyə diqqətin artımı idi. Həmin sənəddə «istiqamətlər üzrə ali təhsil ixtisaslarının siyahısı»nın olması, xarici əlaqələr üzrə «əcnəbi vətəndaşların Azərbaycanda və Azərbaycan vətəndaşlarının xaricdə təhsili haqqında əsasnamə» layihəsinin qəbul olunması, «ali məktəblərin beynəlxalq əlaqələr qurumları haqqında əsasnamə» layihəsinin hazırlanması vacib sayıldı.

Boloniya prosesinə qoşulan ölkədə ali təhsilin, o cümlədən xaricdə ali təhsil almanın normativ-hüquqi sənədlərinin hazırlanması istiqamətində fəaliyyət 2007-ci ildə daha da intensivləşdirildi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 16 aprel 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə «2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı» təsdiq edildi. Bu sənəd 8 maddədən ibarətdir. Girişdə Dövlət proqramının mahiyyəti və məzmunu ümumi şərh olunmuş, «elm və təhsil sahəsində alim, müəllim və tələbələrin mübadiləsinin vüsət» aldığı vurğulanmış, bu proseslərin ancaq bir qisminin dövlət sazişləri çərçivəsində tənzipləndiyi qeyd olunmuşdur. Dövlət Proqramının girişində göstərilir: «...müasir mərhələdə ölkəmizin iqtisadi qüdrəti gənclərimizin yeni bilik, informasiya və texnologiyaları qavraması qabiliyyəti ilə bilavasitə bağlıdır. Mövcud intellektual potensialın zənginləşdirilməsi ölkəmizdəki elm və təhsil ocaqları ilə bərabər, xarici ölkələrdə kadr hazırlığı məsələsini aktuallaşdırır, xarici dilləri mükəmməl bilən, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına yiyələnən və beynəlxalq diplomatik təcrübəni yaxşı mənimsəyən yüksək hazırlıqlı mütəxəssislərə olan ehtiyacın ödənilməsini tələb edir». (4)

Dövlət Proqramında xaricdə təhsil almanın cari vəziyyəti təhlil olunur; Dövlət Proqramının məqsəd və vəzifələri şərh edilir; Dövlət Proqramının əsas hədəfləri; Dövlət Proqramının maliyyələşdirmə mənbələri; Dövlət Proqramının icrasının monitorinqi və qiymətləndirilməsi; gözlənilən nəticələr; «2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı»nın həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər planı şərh olunmuşdur. (4)

Bundan sonra Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 2008-ci il 3 iyun tarixli 128 nömrəli qərarı ilə «Xarici ölkələrdə təhsil alacaq Azərbaycan gənclərinin seçim qaydaları»nı təsdiq etmiş, 3 iyun tarixli 204 c nömrəli sərəncamı ilə «Azərbaycan gənclərinin xaricdə təhsil almaları məqsədi ilə seçilmiş ali təhsil məssisələrinin siyahısı» təsdiq olunmuşdur. (5)

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda ali təhsillə bağlı daha bir Dövlət Proqramı 22 mayda ölkə Prezidenti İlham Əliyevin 295 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı»dır. (6)

Bu Dövlət Proqramı ilə bağlı sərəncamın icrasını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri Misir Mərdanov 2 iyun 2009-cu ildə 103 c nömrəli əmr vermişdir. Beləliklə, artıq ölkəmizdə ali təhsilin, ali təhlilli kadr hazırlığının normativ-hüquqi bazası yaradılmışdır. Bununla da xaricdə təhsil almanın dövlət səviyyəsində əsası təmin olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. M.Mərdanov və b. Azərbaycan Təhsili İslahat illərində. Bakı: 1999, s.48
2. M.Mərdanov. Azərbaycan təhlili yeni inkişaf mərhələsində. Bakı: Çarşıoğlu, 2009-528 s.
3. M.Mərdanov. Azərbaycan təhsili: yaxın keçmişə, bu günə və gələcəyə baxış. «Azərbaycan müəllimi», 8 yanvar 2010-cu il.
4. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2007-ci il 16 aprel tarixli sərəncamı. «2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı». «Azərbaycan müəllimi», 20 aprel 2007-ci il.
5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 3 iyun tarixli 128 nömrəli qərarı. «Xarici ölkələrdə təhsil alacaq Azərbaycan gənclərinin seçim qaydaları». «Azərbaycan müəllimi», 20 iyun 2008-ci il.
6. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2009-cu il 22 may tarixli, 295 nömrəli sərəncamı. «2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahat üzrə Dövlət Proqramı». «Azərbaycan müəllimi», 5 iyun 2009-cu il.

Ш.М. ИСМАИЛОВ

e-mail: Xuraman.20@mail.ru

Нормативно-правовая база получения высшего образование за границей: государственные программы и правила выбора у молодежи

В статье показана у совершенствование практики теории образования, реконструкции системы образования в период независимости, кроме того, ускорение исследования за границей на основе новой концепции образования и обучения персонала высшего образования на мировом масштабе.

SH. İSMAILOV

*e-mail: Xuraman.20@mail.ru***Normative judicial basis of study abroad: state and selection of students**

The improvement of the theory of education, the reconstruction of education system in an independence period, moreover, the acceleration of study abroad on the basis of new education conception and the training of higher education personnel on a world scale were mentioned in the article.

Rəyçilər: *dos B.Məmmədli, dos, R.V.Əhmədov, t.e.d. R.C.Süleymanov*

Sumqayıt Dövlət Universitetinin «Azərbaycan tarixi (hum. ixt. üzrə) və tarixin metodikası» kafedrasının 11 noyabr 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 03)